

JOBST ÁGNES

A vasfüggöny előtere: a nyugati határövezet*

A vasfüggöny

„A Balti-tenger menti Stettintől az adriai Triesztig vasfüggöny ereszkedett le a kontinensre. E vonal mögött fekszenek Közép- és Kelet-Európa összes ősi államának fővárosai. Varsó, Berlin, Prága, Bécs, Budapest, Belgrád, Bukarest és Szófia, mind e híres városok és a körülöttük lévő népesség a szovjet érdekszférába kerültek, és ilyen vagy olyan formában nemcsak az orosz befolyásnak, hanem nagyon nagymértékű és sok esetben egyre növekvő moszkvai ellenőrzésnek vannak kitéve” – hangzott el Winston Churchill 1946. március 5-én, a Missouri állambeli Fulton egyetemén, a Westminster College-ban tartott beszédében.¹ Az Északi-tengertől az Adriáig húzódó választóvonal a két világháború kibékíthetetlen ellentétét jelképezte, amely a kontinens keleti felén élők számára – egyéb szabadságjogaik semmibe vétele mellett – utazási korlátozásokat hozott, és nyugati rokonaikkal, ismerőseikkel való kapcsolataik megszakadását jelentette. A vasfüggöny magyar szakasza 976 km-t tett ki, melyből 627 km a Jugoszláviával szomszédos déli, 349 km az Ausztriával szomszédos nyugati határszakaszra esett. A vasfüggöny politikai metaforája a két vi-

lágrend határán műszaki zár formájában realizálódott. A magyar határ megerősítése 1948 májusában indult meg. Az 1950 végére kiépített technikai zár majd 1000 km hosszú szögesdrót kerítésből, 291 magaslati figyelőhelyből és 871 km hosszán telepített aknamezőből állt.² Legkritikusabb elemét az aknazár képezte, amely számos sérülést és halálos áldozatot követelt, nemcsak az illegális határátlépők, de a telepítést és majdán a mentesítést végző kiskatonák köréből is.³ Ausztria 1955. október 26-án történt semlegesítésének nyilvánítása és Magyarország 1955. december 14-én történt ENSZ-csatlakozása után immáron vállalhatatlan volt az aknazár fenntartása a semleges szomszéd országgal szemben, ezért a magyar kormány 1956. május 9-én az aknazár felszámolásáról határozott. Az 1956-os forradalom leverése után ez tette lehetővé majd 200 ezer honfitársunk akadálytalan kijutását, ám 1957 tavaszán az aknákat újraterelítették. Végleges eltávolításukra csupán 1965-ben került sor, amikor az SZ-100 szovjet típusú elektromos jelzőrendszerrel helyettesítették.⁴

* Az előadás a Honderű Asztaltársaság által a kommunizmus áldozatainak emléknapja alkalmából 2024. február 25-én rendezett megemlékezésen, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában hangzott el.

1 Részlet Winston Churchill 1946. március 5-én a fultoni Westminster College-ban elmondott beszédéből. Ford. Gy. Horváth László.

2 Léka Gyula: A műszaki zár- és erőrendszer (vasfüggöny) felszámolása, 1948–1989. = Hadtudomány, IX. 3–4. sz. 162. p.

3 Főrizs Sándor: Események a határőrségi aknamezőkön az osztrák–magyar államhatáron (1949–1951). = Hadtudomány, XXVI. 1–2. sz. 52–64. p.

4 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) 4.2. 0017/1965. (XI. 3.) A Magyar Népköztársaság (továbbiakban: MNK) belügyminiszterének 0017. sz. utasítása a nyugati határ mentén alkalmazásra kerülő új jelzőtechnika bevezetéséről.

Aknamentesítés. Forrás: HOP Kézi irattár

Határövezet

A vasfüggöny előterét a különleges közigazgatási státusszal bíró határövezet képezte. Magyarországon a háború jegyében fogant 1939. évi II. számú honvédelmi törvény még rugalmasan értelmezte a határsáv fogalmát. Kijelölése során nem a határtól való távolságból indult ki, hanem az ott található létesítmények stratégiai jelentőségét vette alapul: „A tekintetben, hogy mely terület nyilváníttassék határsávnak, amelyre a jelen törvény egyes rendelkezései állambiztonsági érdekből különleges szabályokat állapítanak meg, a határtól való meghatározott távolság alapulvétele nem lehet irányadó. A határsáv keretébe sorolandó területek megállapításánál ugyanis az állam védelmi berendezéseinek rendszere a külpolitikai és hadmű-

veleti, sőt sok tekintetben a gazdasági szempontok is lépésről lépésre haladó esetszerű elbírálást kívánnak.”⁵ A törvény külön kitért a határ menti vendéglátóhelyeken alkalmazott személyzet megbízhatóságának fontosságára, aminek háttérében a szemben álló felek hírszerzésének elhárítása állott: „Állambiztonsági érdekből különös fontossága van annak, hogy az ország határa mentén fekvő területeken a fogadó- (szálló-, penzió-) ipar gyakorlásával, valamint italméréssel csak olyan személyek foglalkozhassanak, akik ellen megbízhatóság szempontjából kifogás nem merült fel, mert a szállodák és italmérések tapasztalat szerint legalkalmasabb helyek az állam ellen irányuló hírszol-

5 1939. évi II. Honvédelmi törvény részletes indoklása, 229. paragrafus.

gálatban résztvevők működésének folytatására és egymással való összeköttetésük fenntartására.”⁶

A pártállami rendszerben az első, különleges közigazgatási státusszal rendelkező 15 km-es határövezetet a déli határszakaszon hozták létre. Ennek magyarázata a sajátos korabeli geopolitikai helyzetben rejlett. Ausztria még négyhatalmi megszállás alatt állt, Magyarország pedig a szovjet megszállási zónával volt határos, Jugoszláviával ugyanakkor erősen megromlott a viszony, olyannyira, hogy kisebb fegyveres összecsordulások is történtek. A Magyar Dolgozók Pártjának titkársága 1950. április 12-i ülésén fogadta el a déli határon létrehozandó határövezetre vonatkozó javaslatot. A javaslat betervezésének előzményét a lengyelkapolnai (ma: Zákányszék) párttitkár meggyilkolása képezte. Jóllehet a halálesetet valójában az erőszakos termelőszövetkezetesítéssel szembeni ellenállás motíválta, az eset ürügyként szolgált a déli határsáv létesítésére.⁷

A nyugati határövezet kialakításáról az MDP titkárságának 1952. január 30-án tartott ülése határozott. A döntésről szóló értesítés 1952. augusztus 30-án érkezett meg az érintett megyék (Győr-Sopron, Vas és Zala) pártbizottságaira: „Értesítem Titkár elvtársat, hogy hazánk nyugati határán is határövezetet jelöltünk ki. A határövezet-höz szükséges engedély kiadását folyamatba tettük, és a jövőben a határövezetbe beutazni csak engedéllyel lehet. [...] Közlöm, hogy az MDP Központi Vezetőségének Párt-és Tömegszervezeti Osztályával történt megbeszélés alapján a határövezetbe való

belépést a megyebizottságon dolgozó munkatársak részére úgy szabályoztuk, hogy a Titkár elvtárs külön engedély nélkül továbbra is a határövezetbe beléphet, a Pártbizottságon dolgozó funkcionáriusok részére pedig kérem, hogy a Titkár elvtárs adjon igazolványt, hogy a határövezetbe beléphetnek.”⁸ A belügyminiszter-helyettesi leirat utolsó mondata arra hívja fel a figyelmet, hogy a korlátozások elsősorban az egyszerű állampolgárok mozgásterét határolták be, az apparátus tagjaira csupán bizonyos fenntartásokkal vonatkoztak. A megkülönböztetés a '60-as években is fennállt. A határövezeti intézkedések végrehajtásáról 1964-ben kiadott utasítás szerint a határövezetbe való belépés korlátozása alól mentességet élveztek:

- a, a Magyar Szocialista Munkáspárt központi, valamint az ellenőrző és a revíziós bizottságok tagjai, illetve póttagjai;
- b, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagjai,
- c, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány tagjai;
- d, a Legfelsőbb Bíróság elnöke, a legfőbb ügyész, valamint helyetteseik;
- e, a miniszterhelyettesek;
- f, az a) – e) pontokban megjelöltek kíséretében levő, illetve kíséretükhöz tartozó személyek;
- g, az országgyűlési képviselők;
- h, a Legfelsőbb Bíróság és a Legfőbb Ügyészség alkalmazottai.⁹

6 1939. évi II. Honvédelmi törvény részletes indoklása, 228. paragrafus.

7 Bencsik Péter: Kelet és Nyugat között. Államhatárok, úti okmányok, határátlépés Magyarországon és Csehszlovákiában, 1945–1989. Bp., 2019. (továbbiakban: Bencsik, 2019.) 283. p.

8 Belügyminisztérium (továbbiakban: BM) 0396/1952. IV. ügycsoport. Intézkedés a nyugati határövezet kijelöléséről. A Magyar Dolgozók Pártja (továbbiakban: MDP) Vas Megyei Bizottságának továbbítva 1952. augusztus 30-án. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) XXXV/1. f. MDP Vas Megyei Bizottságának iratai. 61–65. óe.

9 ÁBTL 4.2. ÁBTL 4.2. 10-24/14/1964. 0014. (V. 18.) Belügyminiszter helyettesi utasítás. 3-4. p.

Szolgálati igazolványuk felmutatásával a megyei és járási tanács végrehajtó bizottságainak elnökei, elnökhelyettesei, titkárai, osztályvezetői, a szakigazgatási feladatokat ellátó alkalmazottak, valamint a határövezeti megyékben működő megyei, járási ügyészségek, bíróságok alkalmazottai működési területükön mentesültek a korlátozások alól. Értelemszerűen mentesültek a korlátozás alól a megyei, járási ügyészségek és bíróságok alkalmazottai, továbbá a mentőszolgálatnál, a tömegközlekedésben (MÁV–Magyar Államvasutak, a MÁVAUT–Magyar Államvasutak Közúti Gépkocsi Üzeme, GYSEV–Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút Zrt.) és a teherfuvarozásban (AKÖV–Autóközlekedési Vállalatok) foglalkoztatottak.¹⁰ A kalauzokat és a buszvezetőket egyúttal a 15 km-es határövezetbe belépő idegenek haladéktalan bejelentésére kötelezték.¹¹

A határövezetként lezárt terület mértékét egyes kutatók Magyarország területének 15%-ában határozták meg, ebből 10%-ot a déli, 5%-ot a nyugati régióra számítottak.¹² Az 1964-ben kiadott határőr-utastítás melléklete szerint összesen 312 település tartozott a határövezetbe, 184 a déli, 128 a nyugati régióban.¹³ A déli határszakaszon 1956 márciusáig,¹⁴ a nyugati határvidéken 1969 júniusáig tartották fenn a 15 km szélességben meghúzott határövezeti rendszert.¹⁵ Az 1956-os módosítás háttéré-

ben a szovjet–jugoszláv–magyar viszony rendeződése állt, míg az 1969-es intézkedést a magyar gazdaság számára jelentős valutabevételi forrást jelentő nyugati idegenforgalom fellendítésének szándéka motiválta. Mindazonáltal a Rajkától Felsőszőlőnkig nyúló két kilométer szélességű nyugati határsávot illetően a korlátozó intézkedések egészen a pártállami korszak végéig érvényben maradtak.

A határövezet kijelölését követően az ország belső területein lakó állampolgárok csak jelentős bürokratikus nehézségek árán tudták meglátogatni a határvidéken élő szeretteiket. Első lépésként az állandó lakóhelyük szerint illetékes elsőfokú rendőrkapitánysághoz kellett fordulniuk, kérelmükhöz indoklást és munkahelyi igazolást kellett csatolniuk. A kérelmezőket úgynevezett prioritásnak, vagyis előzetes rendőrségi ellenőrzésnek vetették alá. Amennyiben nem merült fel kizáró körülmény, és megkapták az ideiglenes beutazási engedélyt, megérkezésüket követően, valamint elutazásukat megelőzően a helyi rendőrőrsön, annak hiányában a községi tanács végrehajtó bizottságánál 24 órán belül, személyesen kellett láttamoztatniuk igazolásukat.¹⁶ Az engedély kizárólag az adott község területére volt érvényes.

Ennél is nagyobb problémát jelentett, hogy a szigorú adminisztratív előírások erősen leszűkítették a helyi lakosok mozgásterét. A 14. életévükbe lépő fiatalokat összeírták, és állandó határövezeti tartózkodásra feljogosító fényképes igazolvánnyal látták el. Amikor 1954-ben bevezették a személyi igazolványokat, annak „különleges bejegyzések” rovatába pecsételték be az erre feljogosító engedélyt. A kiállított engedély az állandó lakhely szerinti megye határövezetére korlátozta a lakosok mozgását. A me-

10 Uo.

11 ÁBTL 3.1.2. M-40. 952. 210. p., 236. p.

12 Bencsik, 2019. 283. p.

13 ÁBTL 4.2. 10-24/14/1964. 0014. (V. 18.) Belügyminiszter-helyettesi utastítás.

14 3185/1956. (III. 12.) MT-határozat az ország déli határa mentén létesített déli határövezet megszüntetéséről; ÁBTL 4.2. 2-15/6/1956. (III. 15.) A MNK belügyminiszterének 6. sz. utastítása a déli határövezet megszüntetéséről és a határövezetre vonatkozó szabályok módosításáról.

15 4.2. 10-21/1969. (III. 25.) A MNK belügyminiszterének 01. száma parancsa a nyugati határövezet megszüntetéséről és határsáv létesítéséről.

16 ÁBTL 3.2.1. Bt-262/1. 75. p.

Ideiglenes határővezeti engedély kérelem

1. Családi és utónév:*

2. Születési hely, év, hó, nap:*

3. Anyja neve:*

4. Állandó lakása (község, város, utca, szám):

5. Személyi igazolvány sorozata: száma: 6. Foglalkozása:

7. Hova utazik (kihez):

8. Az utazás célja:

9. A határővezetben tartózkodás időtartama:-tól-ig

10. Vele utazó 16 éven aluli gyermekek családi és utóneve:*

11. A kérelemhez csatolt igazolások:

Kelt: 19..... hó-n.

.....
kérelmező aláírása

A *-gal jelzett rovatokat NYOMTATOTT NAGYBETŰVEL kell kiállítani!

NB-2304. F. SZ. — BM — 6706722. Zrínyi (T) Nyomda

Határővezeti belépésre rendszeresített nyomtatvány az 1960-as évtized második feléből.

Forrás: A szerző tulajdona

gyék peremén elhelyezkedő azon települések esetében, amelyek vonzáskörzete átnyúlt a szomszédos megyébe, logisztikai problémákat okozott, mert a megyék közötti átjárás tilalma ellehetetlenítette a nagyobb körzeteket kiszolgáló infrastrukturális létesítmények közös használatát. 1954 augusztusában például a Győr-Sopron megyéhez tartozó Szakony község tanácsa a Vas megyei Csepreg külterületén fekvő malom átcsatolását indítványozta, mert a szigorú előírások miatt nem tudták a közeli malomban őrltetni gabonájukat. A csepregi tanács hasonló érvekre hivatkozva utasította vissza a javaslatot; ha a malom a szomszéd megyébe kerül, az őket érintette volna hátrányosan.¹⁷ A probléma

¹⁷ MNL VaML XXIII. f. 728. ő. e. Csepreg, 1954. augusztus 12.

nem volt egyedülálló, a Területrendezési Intézet (TERINT) által Vas megyéről 1953-ban készített jelentés több hasonló esetre kitért.¹⁸

Illegális határátlépés

Az ország szovjetizálása után a nyugati határvidék az illegális határátlépések terepévé vált. Erre menekültek a koalíciós pártok politikusai, és a korszak híres filmszillaga, Karády Katalin is Nardán keresztül szökött ki 1951 februárjában. A magyar igazságügyi szervek 1948 végén kezdték meg a tiltott határátlépés bűncselekménnyé nyilvánításá-

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) XXVI-A-1. TERINT 1949–1953. Előzetes tájvízsgálat: Vas megye. 12. p.

nak jogi előkészítését.¹⁹ A Farkas Mihály vezette Honvédelmi Tanács átirata nyomán Riesz István igazságügy-miniszter nyújtotta be a törvényjavaslatot, amelynek alapján a tiltott határátlépés kísérletét öt évig terjedő szabadságvesztéssel sújtották.²⁰ A kiszabott büntetési tételek a maximumot közelítették, rendszerint 3-4 év szabadságvesztést jelentettek, ami azt jelzi, hogy a cél az elrettentés és a megtorlás volt.²¹ A tiltott határátlépést elősegítő személyeket bűnsegédként vonták felelősségre. Ide sorolták mindazon határmenti lakosokat, akik az illegális határátlépőknek szállást biztosítottak, nekik utat mutattak, vagy velük a műszaki zárral kapcsolatos információt osztottak meg. A segítők a tiltott határátlépővel azonos mértékű büntetés sújtotta. Kivételt a hozzátartozókkal sem tettek, a törvény a családtagokat is feljelentésre kötelezte. Csupán az 1957. évi törvénymódosítás mérsékelte a segítőtársak büntetését, egyben az elkövető közeli hozzátartozóit, vagyis a közvetlen családtagokat kivonta a feljelentésre kötelezettek köréből.²²

A tiltott határátlépés kísérlete a kádári rendszer konszolidációját követően továbbra is bűncselekménynek számított, az országhatár engedély nélküli átlépését szigorúan szankcionálták. Amennyiben az elkövető hamis útlevéllel, vagy más, nem megengedett módon vezette félre a hatóságokat, a cselekmény hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztést vont maga után.

19 Korábban büntetlen határsértésnek nevezték a zöld határ, illetve a határátkelőhely illegális átlépését.

20 1948. évi XLVIII. törvénycikk a büntetőtörvények egyes fogyatékosságainak megszüntetéséről és pótlásáról. XII. fejezet. A tiltott útlevélhasználatra és tiltott határátlépésre vonatkozó rendelkezések.

21 Gecsényi Lajos *Zárt határok. A „tiltott határátlépés” mint bűncselekmény (1949–1953)* című előadásából. Elhangzott 2013. november 13-án „A határ. Zártság, nyitottság az 1950-es és 1960-as években” címmel a Politikatörténeti Intézetben megrendezett konferencián.

22 1957. évi 12. sz. tvr. 3. §. 2. bekezdés.

Szimulációs gyakorlat határsértő elfogására.

Forrás: HOP Kézi irattár

Amennyiben súlyosbító körülmény merült fel – például a határsértést fegyveresen vagy csoportosan követték el –, a büntetési tételek már kettőtől nyolc évig terjedő szabadságvesztésre emelkedtek. Akit tiltott határátlépésre irányuló előkészület vétkében elmarasztaltak, két évig terjedő börtönbüntetésre ítélték, aki pedig tiltott határátlépés vagy embercsempészás előkészületéről hirtelen érdemlően tudomást szerzett, és a feljelentést elmulasztotta, egy évig terjedő szabadságvesztésre számíthatott.²³ A helyi lakosok által nyújtott segítséget embercsempészetnek bélyegezték. Ezzel a szóhasználatl az esetleges anyagi vetületre helyezték a hangsúlyt, holott a menekülők megsegítését nem feltétlenül kísérte anyagi ellenszolgáltatás, sok esetben a hatalommal szembeni hallgatólagos ellenállás, a politikai egyet nem értés motiválta.

23 Büntető Törvénykönyv, 1961. XII. fejezet 203–206. §. 55. p.

Kitelepítések

Mivel a pártállami korszakban a fegyveres testületek és a titkosszolgálatok fokozott jelenléte jellemezte a határ menti térséget, a militáris erőszak a helyi lakosok életére is rányomta bélyegét. A politikai erőszak radikális formáját képezte a megbízhatatlannak bélyegzett lakosok kitelepítése, ami a főváros mellett főként a déli és a nyugati határsáv lakosságát sújtotta. Célja a határsávnak, illetve vonzáskörzetének a politikailag nem megbízható lakosoktól való mentesítése volt.

A kitelepítést elrendelő első jelentést 1947 decemberében, a közvetlen határ menti településekre vonatkozóan állították össze. Érdekessége, hogy nemcsak a korábbi pártállásuk vagy társadalmi helyzetük folytán politikailag megbízhatatlannak nyilvánított lakosokat vettek fel a listára, mellettük roma családok is szerepeltek, akiket az igazolható jövedelem hiánya miatt gyanúsítottak csempésztevékenységgel.²⁴

A nyugati határövezet „ellenséges elemektől való mentesítésére” vonatkozó átfogó javaslatot Piros László vezérőrnagy, az Államvédelmi Hatóság határőrségének parancsnoka a határövezet tényleges kijelölését megelőzően, 1951 májusában terjesztette elő, amelyet Péter Gábor altábornagy, az Államvédelmi Hatóság parancsnoka hagyott jóvá. Az Államvédelmi Hatóság Szombathelyi Osztályának és az 1. Határőrkerület Felderítő Alosztályának munkatársaiból létrehozott bizottság úgynevezett kitelepítési tervet állított össze, amelyben 88 család, összesen 293 fő eltávolítására tett javaslatot. Az érintett személyek kitelepítését embercsempész, illetve hírszerző tevékenységgel indokolták. Ám a megfogalmazás arra utal, hogy a vád csu-

pán ürügyként szolgált; az államvédelmi szervek valójában nem rendelkeztek olyan bizonyítékokkal, amelyek alapján az érintett személyek ellen eljárást tudtak volna indítani: „A javaslatban szereplő személyek túlnyomó része a felszabadulás óta rendszeresen foglalkozik embercsempészéssel, hírszerzők átsegítésével a határsávon, valamint hírszerző tevékenységgel. Őrizetbe vételükre nem áll kellő adat államvédelmi szerveink rendelkezésére.”²⁵ Az érintett személyeket korábbi osztályhelyzetükre, politikai állásfoglalásukra hivatkozva vették fel a listára, mondván: „bármikor felhasználhatók az imperialista kémiszervek számára, hogy átküldött kémeiknek az országban való tovább utazásukat elősegítsék, azok számára kémtevékenységet folytassanak”.²⁶ Harmincnyolc módos gazda, korabeli szóhasználatul kulák, kilenc magyar királyi honvédtiszt, három-három volt csendőr és rendőrtiszt, két „volt tőkés”, öt egykori közigazgatási tisztviselő, három önálló iparos, tíz középparaszt, továbbá tíz egyéb kategóriába tartozó (alkalmazott, kisbirtokos) személy kitelepítéséről hoztak határozatot.²⁷ Az 1951 nyarán írott jelentések a határszéli lakosság elbizonytalanodásáról számoltak be a kitelepítések folytán: „Általában a határszéli községek lakosságánál megállapítható, hogy erősen foglalkoznak a betelepítésekkel. Ha valamelyik falun egy csukott tehergépkocsi halad keresztül, akkor a kulákok, valamint a többi ellenséges elemek, vagy a nem ellenséges elemek is, a határba menekülnek ki azzal, hogy betelepítés lesz, és inkább nyugatra szöknék. Több faluban számos ellenséges személy, vagy az ellenség befolyása alatt álló személy nem alszik otthon lakásán, kint alszanak a határban kü-

24 Fórizs Sándor: Kitelepítések az államhatár térségéből. = Belügyi Szemle, LXV. 2. sz. 84–85. p.

25 MNL OL XIX-B-10-V/8-16. Betelepítési javaslat. 1. p.

26 MNL OL XIX-B-10-V/8-16. Betelepítési javaslat. 2. p.

27 Uo.

Allamvédelmi Hatóság Határórség és Belső Karhatalom Parancsnoksága

B u d a p e s t .

"SZIGORUAN TITKOS!"

F e l j e g y z é s .

Budapest, 1951. évi május hó 16. -án.

Jelentem, hogy Beck Ferenc év. szds. /: Szombathely-i Osztály /:, Molnár György év. fhdgy. /: A.V.H. Központ /:, Hujber László év. fhdgy. és Baron Jenő év. fhdgy. /: Hór. Ptség. /: bajtársakból álló bizottság megvizsgálta, hogy kik azok a nyugati osztrák határvonal közelében, a határsávbán lakó személyek, akiknek az ottlakása államvédelmi szempontból nemkívánatos, akik komoly támaszai a nyugati határon befelé igyekvő imperialista ügynököknek, illetve az országból nyugati irányba kiszökő ellenséges elemeknek a határon való átjutásban, kénkedésben, stb.

A vizsgálat alapján mellékelve felterjesztem azoknak a személyeknek a névsorát és politikai magatartásának rövid jellemzését, akiket javaslok a nyugati határsávból az ország belsejébe való áttelepítésre. -

Az általam kiküldött bizottság a mellékelt jelentésben felsorolt személyekre kompromittáló adatokat egyrészt a Szombathely-i Osztályunk, másrészt az 1. határőrkerület felderítő alosztálya után szerezte be. -

Ez év első négy hónapjának, de különösen az utóbbi heteknek a tapasztalatai azt mutatják, hogy az imperialista ügynökök aktivitása a nyugati határ viszonylatában fokozódik és ezeknek a határon való átjutásban /: úgy az országba befelé, mint kifelé /: komoly segítséget jelentenek a nyugati határ mentén igen nagy számban lakó, népi demokráciánkkal szemben ellenséges elemek, embercsempészek, volt hortysta katonatisztek, csendőrök, volt horthysta hivatalnokok, kulákok, stb. -

Piros László
/: Piros László /:

P é t e r Gábor államvédelmi altábornagy Elvtársiak!

XIX-B-10-0/8-16 p-1951 (2601)

Magyar Országos Levéltár

lönböző helyeken.”²⁸ 1950–1953 között Vas megyéből összesen 1061 személyt telepítettek ki a Hortobágyra.²⁹ Jóllehet a lakosság a határvidéket jól ismerte, a szülőföldjük-höz ragaszkodó lakosok ritkán szánták el magukat hazájuk elhagyására. Nagyobb arányú „disszidálás” történt Velemenben 1951 júliusában, amikor három család, összesen tíz fő döntött az emigrálásról. Búcsúlevelük szerint a betelepítéstől való félelem indította őket erre a döntésre, mint írták, a vesztük elől menekültek. Szüleikhez címzett levelükben bocsánatot kértek távozásukért, a helyi MDP-titkárnak írott levelükben pedig szemrehányást tettek a történetekért.³⁰

Nyilvántartás

A korszak állambiztonsági szervei a magyar társadalom átfogó ellenőrzésére törekedtek, ami különösképpen érvényes volt a határövezetekre. A megfigyelés mértékéről, valamint arról, hogy milyen kritériumok alapján nyilvánították politikailag megbízhatatlannak a lakosság egyes csoportjait, a Határőrség Felderítő osztályának 1955. szeptember 1-én kelt jelentése tájékoztat:³¹

Nyilvántartás oka	Nyilvántartottak száma
Nyugati kapcsolatok	11 364
Korábbi honvédtiszt, csendőr vagy államapparátusban/ közigazgatásban dolgozó	11 934
Kulák	5586
Nyugatos	1043
Embercsempész	176
Összesen:	30 103

Élet a határsávban

A társadalomtörténeti kutatás mindaddig kevés figyelmet fordított arra, hogy a határ menti övezet lezárása és a fegyveres testületek hangsúlyos jelenléte miként befolyásolta a helyi életkörülményeket.³² Kiképzésük során a határőröket úgy instruálták, hogy a határ mentén élőket potenciális embercsempészeknek, ha „odaát” rokonnal rendelkeztek, úgy az ellenséges hírszerző szolgálatok ügynökeinek tekintsék, ami a lakossággal szemben tanúsított fenyegető fellépéshez vezetett. Arról, hogy ez mit jelentett a gyakorlatban, a Magyar Dolgozók Pártja Vas Megyei Bizottságának 1953. augusztus 30-án tartott ülésének jegyzőkönyve tájékoztat: „Itt kell megemlíteni azt a helytelen magatartást, amit több esetben az Államvédelmi Hatóság emberei elkövetnek, különösen a határ menti községekben, megmutatkozik abban, hogy joggalalan erőszakoskodással és néha tetleges bántalmazásokkal léptek fel egyes községekben, ez a módszer összeegyeztethetetlen Pártunk tanításával és a dolgozó nép érdekeivel. [...] Államvédelmi Hatóságunk

28 MNL VaML XXXV/1. f. 63. őe. ÁVH Szombathelyi Osztályának iratai. MDP Megyebizottság részére küldött jelentés. Szombathely, 1951. július 25.

29 Saád József: Kitelepítések 1950–1953 között a Vas megyei határsávból. Bp., 2012. 69. p.

30 MNL VaML XXXV/1. f. 63. őe. ÁVH Szombathelyi Osztályának iratai. MDP Megyebizottság részére küldött jelentés. Szombathely, 1951. július 25.

31 A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Szerk. Gyarmati György – S. Varga Katalin. 2. köt. Bp., 2005. 859. p.

32 ÁBTL 4.2. 0014. sz. belügyminiszter-helyettesi utasítás (1964. V. 18.) a 9/1964. sz. belügyminiszteri utasítás végrehajtásáról. 3–4. p.

Határőrjárőr.

Forrás: FORTEPAN Jezsuita Levéltár 209551

feladata abban áll, hogy megvédje dolgozó népünket az imperialista provokátorok minden mesterkedésével szemben, nem pedig a dolgozó nép elleni helytelen fellépések, baloldali túlzások, útszéli keresztek lövöldözésével kárt tegyenek Pártunknak.”³³

A határőrök és a helyi lakosok viszonyának javítása végett a helyi határőr parancsnokok is részt vettek a határsávban fekvő falvak tanácsulésain; a jegyzőkönyvek kötelező napirendi pontját képezte a lakosság

és a határőrség kapcsolatának kedvező alakulásáról szóló beszámoló.³⁴ A felszólalások ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy az adminisztratív korlátozások aránytalanul megnehezítették a határövezetben, különösen a szűk határsávban élők hétköznapjait. A határőrségnek jogában állt lezárni egyes útvonalakat és terepszakaszokat, épületeket, területeket átkutatni, a helyi lakosokat igazoltatni. Az igazoltatással kapcsolatban különösen sok probléma merült fel, hiszen a messzi vidékről odavezényelt határőrök nem ismerték a helyieket, ezért nekik még a földéken dolgozva is maguknál kellett tartaniuk a személyi igazolványukat, nélküle elvileg a házaikból sem léphettek volna ki. Ezzel kapcsolatban túlkapásokra is akadt példa. A Horvátlövőn, 1959. április 19-én tartott tanácsülés jegyzőkönyve keddőzetlenül megfogalmazta, hogy „valóságos ellenségeskedés folyt és a határőrség bizony sokszor kiprovokálta a veszekedéseket”.³⁵ A helyzet elmérgesedését segít megérteni a pornóapáti eset: „Az 1960. június 25-én tartott tanácsulésen a helyi tűzoltóparancsnok azzal a kéréssel fordult a mellette ülő határőr parancsnokhoz, hogy ne tegyék tönkre a búcsú alkalmából megrendezendő táncmulatságukat a múlt évihez hasonló bosszú trüffel, és ne vigyék be a közismert községi lakosságot az őrsre, ha éppen nincs nála a személyi igazolvány.”³⁶

A BM Határőrség és Karhatalom parancsnoka az 1955. május 11-én kiadott 32.

33 MNL VaML XXXV/1. f. MDP Vas Megyei Bizottságának iratai. 61–65. óe. MDP Megyebizottság iratai. 9. p.

34 A téma kapcsán korábban a Pinka-völgy négy településének, Horvátlövőnek, Nardának, Pornóapátinak és Vaskeresztesnek a tanácsulési jegyzőkönyveit vizsgáltam. Jobst Ágnes: A vasfüggöny árnyékában. Élet a határsávban. = Ellenszélben. A településpolitika és a falvak a kommunista diktatúra évtizedeiben. Szerk. Horváth Gergely Krisztián. Bp., 2022. 175–194. p.

35 MNL VaML XXIII-700/a/762/1. Horvátlövő, 1959. április 19.

36 MNL VaML XXIII/700/a/844/1. Pornóapáti, 1960. június 25.

számú parancsában a határőrök fegyelmi helyzetének megszilárdítása kapcsán a felsőcsatári határőrök kétes fegyelmi helyzetét, a határőrök által elkövetett borospincefosztogatásokat hozta fel negatív példaként.³⁷ A katonák italozása közkeletű jelenségnek számított, ezért az őrsparancsnokok nyomtatékosan kérték, hogy a szolgálatban lévő fegyveres katonákat ne kínálgassák, és a kocsmában se szolgálják ki őket. Az 1960-ban Horvátlövőn tartott tanácsülésen az őrsparancsnok az alábbiakra hívta fel a figyelmet: „[...] katonáink hajlamosak még szolgálat közben is az ital fogyasztására, ezzel kapcsolatban csak arra kérem a tanács tagokon keresztül a lakosságot, hogy fegyveres katonának italt egyáltalán ne adjanak. De még fegyver nélkül is csak annyit, hogy az minden esetben igénybe vehető legyen. Sok esetben az ilyen irányú kapcsolat nem a jó viszony kialakulásához vezet, hanem éppen ellenkezőleg, a nézeteltérések kiéleződéséhez és egyes személyek zaklatásához vezet. Erre már több példa adódott, különösen Vaskeresztesen. Jön a tavasz, és látogatottabb lesz a hegy. A mi katonáink is ott vannak »gyere, komám, egy pohárra«, és az egy pohárból több lesz, és már meg is van a baj. Ezt mindenkinek el kell kerülni, és meg kell akadályozni.”³⁸ Miközben a lakosok a határőrökkel való viszony javulását várták a barátságos gesztustól, a közös poharazgatás gyakorta a visszájára fordult. Nardáról és Vaskeresztesről is bejelentést tettek falubeli lövöldözésről, kocsmai verekedésről.³⁹

37 Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Nyírbátori Határőr Igazgatóság iratai, Belügyminisztérium Határőrség és Belső Karhatalom 1955. évi 0056. sz. parancs (1955. VIII. 10.) 2.

38 MNL VaML XXIII-700/a/762/1. Horvátlövő, 1960. május 26. p. 3.

39 MNL VaML XXIII-700/a/816/1. Narda, 1957. november 27.

Demográfiai csökkenés

Az előny, amelyet Vas megye határ menti fekvése, Ausztriához való közelsége korábban jelentett, a 20. század második felében visszájára fordult, nehezen leküzdhető hátránnyá vált.

A határsávra vonatkozó szigorú szabályok hátráltatták az időjárási körülményekhez és a haszonnövények érési ciklusához igazodó munkavégzést, ami a mezőgazdaságból élő lakosság létalapját veszélyeztette. A földek és a szőlők megműveléséhez meghatározott időpontra szülő engedélyre volt szükség, amelyet a gazdák a helyi tanács végrehajtó bizottságának közvetítésével tudtak megkérni. A bürokratikus eljárás nyoma az 1956. április 15-én, Horvátlövőn tartott tanácsülési jegyzőkönyvben maradt fenn.⁴⁰ 1959 nyarán például, amikor a hosszsan tartó esőzés miatt az aratás is késett, a másodjára kért engedély megadásának elhúzódása az aratás további csúszásához vezetett.⁴¹ Mivel a határőrizet rendjét sértette, ha valaki a határ közvetlen közelében található földjén, az úgynevezett 500 méteres engedély nélkül dolgozott, az intézkedés a közös családi munkavégzés gátjává lett, megakadályozta a kiskorú gyerekek bevonását a mezőgazdasági munkába.⁴²

A Területrendezési Intézet a nyugati határ közelségére hivatkozva a Vas megyei kis települések, köztük a határ menti falvak el-sorvasztásáról döntött 1951-ben: „Mivel a megye településsűrűsége viszonyítva magas [sic!], továbbá a települések mintegy 97%-a 5.000-en aluli lakosú, ezért meg kell

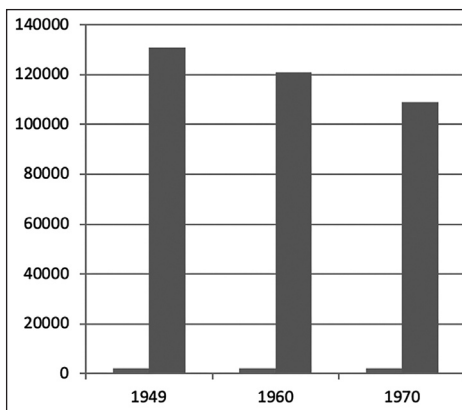
40 MNL VaML XXIII-700/a/762/1. Horvátlövő, 1956. április 15. p. 3.

41 MNL VaML XXIII-700/a/893/1. Vaskeresztes, 1959. július 19. p. 3.

42 MNL VaML XXIII-700/a/762/1. Horvátlövő, 1957. szeptember 22; MNL VaML XXIII/700/a/844/1. Pornóapáti, 1965. augusztus 22; MNL VaML XXIII-700/a/893/1. Vaskeresztes, 1967. június 18.

határozni az optimális településsűrűséget, az utóbbiak helyes lakóarányát, és ennek megfelelően a fejlődőképes településeket kiépíteni, míg a többit idővel elsorvasztani. A területrendezési osztály javaslata alapján az összes településekből, melyek száma 231, III. osztályú 226. Ebből fejlesztendő 60, az ezekkel egyesítendő[k] száma 18, míg 148 település elsorvasztandó.”⁴³ A központi kormányzat hasonló indoklással hagyta ki a megyét az 1950-es évtized ipari fejlesztéseiből: „Vas megyének az országos átlagnál kisebb mértékű iparosítását indokolja, hogy részben a megye meglévő ipara az országos átlagot meghaladja, részben pedig a nyugati határhoz közel fekszik.”⁴⁴

A kedvezőtlen életkörülményeknek, a beruházások és a munkahelyteremtés elmaradásának, továbbá a mezőgazdaság kollektivizálásának hatására Vas megye 1950-től jelentős népességkibocsátó térséggé vált. A lakosság számának csökkenése fokozottan megmutatkozott a határövezetben. A különleges közigazgatási státuszú térségbe tartozó 128 település népszámlálási adatait összegezve számszerűsíthető az elvándorlás: 1949 és 1970 között tízévenként átlagosan 10 ezer lélekkel, 1949 és 1960 között 9701 fővel, 1960 és 1970 között további 12 091 fővel csökkent a lakosság létszáma.

Demográfiai változások a nyugati határövezetben, 1949–1960–1970

43 Jegyzőkönyv a TERINT 1951. november 16-án tartott kollégiumáról, illetve TERINT Területrendezési Osztály Előterjesztés az 1953–54. évi országos ipar-telepítési terv kérdéseivel kapcsolatban. 1951. november 12. Ld. Germuska Pál: Egy harmonikusan fejlett város. Szombathely szerepe az állami és területfejlesztési politikában és az iparosítási programban 1945–1985. = Fejezetek Szombathely legújabbkori történetéből. Szerk. Feiszt György – Valuch Tibor. Szombathely, 2010. (továbbiakban Germuska, 2010.) 26. p.

44 Az MDP KV Titkársága 1953. április 22-én tartott ülésének jegyzőkönyve; Határozat a II. ötéves terv telepítési irányelveiről. Ld. Germuska, 2010. 31. p.